

Roma ve Bizans İmparatorluklarında Ölüm Algısı ve Mezar Türleri

Yard. Doç. Dr. Halûk ÇETİNKAYA*

Özet

Tarih boyunca ölümün insanlarca nasıl algılandığı ve ölüm sonrası işlemler, kültürler hakkında önemli bilgiler edinilmesini sağlayan kaynaklar olmuştur. Bazı alanlarda etkileri hâlâ devam eden Roma ve Bizans imparatorluklarında ölümün nasıl algılandığı ve bununla ilgili işlemler, zamanla nasıl bir değişim yaşandığını göstermesinin yanı sıra bazı benzerliklerin nasıl devam ettiğini göstermesi bakımından da büyük önem taşımaktadır. Bu yazıda ölümün her iki imparatorlukta nasıl algılandığı ve toplumun farklı kesimlerinden insanların ne tür cenaze törenleriyle uğurlanıp nasıl mezarları olduğunu anlatmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ölü gömme âdetleri, mezar türleri, cenaze işlemleri, Roma, Bizans.

Perception of Death and Types of Graves in the Roman and Byzantine Empires

Abstract

Perception of death and after mortem applications throughout history has been one main sources providing data concerning the cultures. In Roman and Byzantine empires, whos influences can still be felt at certain fields, how was death perceived and how were the changes and similarities were in funeral applications.

Key Words: Burial customs, burial types, funerals, Roman, Byzantine.

Roma devletinin cumhuriyetten imparatorluğa dönüşmesi toplumsal yaşam, gelenekler ve yasalarda çok büyük ve köklü değişikliklere sebep olurken bunlar içinde en önemli olanlarından biri dini alanda yaşanmıştır. Yeni dinler ve bunların ölüm algısı ve cenaze törenleri bilimsel açıdan az çalışılan konular olmuştur. Bu sebeple bu yazıda hıristiyan Bizans imparatorluğu ve onun öncülü Roma imparatorluğundaki ölüm algısı, cenaze törenleri ve mezar tiplerine ilişkin temel bilgileri vermek amaçlanmıştır.

Roma Döneminde Ölüm Algısı

Eski Yunan dünyasında ölen kişilerin olağanüstü bir şey yapmadıkça ölümsüz tanrıların bulunduğu Elysium'a gitmelerinin söz konusu olmadığı inancı Roma'da da kısmen kabul görmüştür. Buna göre, insanların cennete gitmeyi hak etmek için bunu hedefleyen bir yaşam tarzını benimsemeleri bekleniyordu.¹ Roma toplumunda ölüm şekli, cenaze törenleri ve mezar türlerinde belirleyiciydi. Vatana ihanet gibi en ağır suçları işleyen kişiler diri diri yakılmak, vahşi hayvanlara atılmak ya da çarpmıha gerilmek gibi en ağır cezalara çarptırılabilirlerdi. Toplumun alt kesimine mensup kişilere uygulanan bu uç cezalar halka açık olarak ve de genellikle tanrıların onuruna yapılırdı.² Bu cezaların yasalarında yer aldığı son imparator 1. Constantinus olsa da

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

¹ J. Edward Wright, *The Early History Of Heaven*, New York-London, 2002, s. 113-115.

² Gillian Clark, "Bodies And Blood: Late Antique Debate On Martyrdom, Virginity And Resurrection", *Changing Bodies, Changing Meanings: Studies On The Human Body In Antiquity*, ed. Dominic Montserrat, London-New York, 2003, s. 102.

(hd. 305-337) onun ardından kısa süre de olsa devam ettiği düşünülmektedir.³ Roma toplumunda ölen kişinin mezarında yaşamaya devam ettiği düşüncesi hâkimdi. Öldükten sonra bu dünya ile ilişkilerinin sürdürülmesini engellemek amacıyla bazı örneklerde cenazenin üstüne ağırlık konmuş ya da başı kesilmiştir. Ölenlerin ruhlarının yeraltı dünyasına gittiği, burada tanrılar tarafından kabul edilmeyenlerin ise iki dünya arasında kaldıkları ve sorunlara yol açtıklarına inanılırdı.⁴ Evlenmeden ölen kadınların ruhlarının iki dünya arasında dolaşan gölgeler oldukları ve huzursuzluk yarattıkları düşünülürdü.⁵

Kaynağını eski Yunan dünyasından alan bir inanışa göre ölen kişinin ruhunu Stiks nehrinden tanrı Hades'in yeraltı dünyasına geçirecek olan kayıkçı Kharon'a verilmek için mezarlara para konurdu. Bu yüzden MÖ 4. yüzyıl ve MS 4. yüzyıl arasında bulunan Yunan-Roma mezarlarının yaklaşık % 5'inde para bulunmuştur.⁶

Cenaze İşlemleri ve Aşamaları

Kişinin gerçekten ölüp ölmediğinden emin olmak amacıyla yakınları tarafından adı söylenir, (conclamatio) cevap gelmediğinden emin olunduktan sonra kesin ölümün gerçekleştiği düşünülürdü. Daha sonra cenaze, ailenin kadınları tarafından soğuk suyla yıkanır ve giydirildikten sonra yüksek bir zemin üzerine yatırılırdı (collocatio). İzleyen aşamada cenazenin en son istirahatgahına doğru kadın ve erkeklerin katıldığı bir yürüyüş (pompa) yapılırdı.⁷

Erken yaşta ya da bir şiddet hareketi sonunda ölenlerin ruhlarının intikam amacıyla öldükleri yerde dolandıkları inanışı çok yaygındı.⁸ Cenazenin gömülmesi durumunda üstünde toprağın bulunması, yakılması durumunda sonradan gömülmek üzere bir parçasının alıkonulması gelenektir.⁹ Ölen kişinin toplumsal konumuna bağlı olarak yapılan cenaze törenleri de farklıydı. Devlet adamları masrafları devletçe karşılanan büyük törenlerle (laudatio) gömülürlerdi. Bu törenler, uzun, ataların heykellerinin (imagines) taşındığı görkemli bir geçit, kentın ana meydanında uzun bir konuşma ve mezarlığa devlet töreniyle götürülüp gömülme ya da yakılmadır. Toplumun üst kesimlerinin cenazelerinde yapılan uzun konuşmalar (laudatio funebris) orta kesim halk söz konusu olduğunda yerini ağıta (nenia) bırakırdı.¹⁰ Bu ağıtın Roma öncesi Yunan dünyasında da var olduğu bilinmektedir. Üç aşamalı cenaze töreninin (kedeia) ilk aşaması olan cenazenin yıkanıp giydirildiği ve kokular sürüldüğü aşamanın ardından (prothesis) kadınlar ağıtlar söylemeye başlarlardı. Törenin son aşaması ise cenazenin ev dışına taşınmasıydı (ekphora¹¹).

Zaman zaman zengin ailelerin de mesleği bu olan kadınları (praeficae) nenia söylemek üzere kiraladıkları olurdu. Görevleri sadece nenia söylemekle sınırlı kalmayan bu kadınlar yüzlerini ve göğüslerini kan çıkarana kadar parçalarlardı. Bu durum ölenlerin kaybettikleri kanlarını bir nebze olsun yerine koymak (ut videantur) ve bu yüzden de bir adak olarak nitelendirilirdi. Cenaze işlemleri tamamlanan kişinin bu dünyayla tüm bağı kesilmiş olduğundan ancak bundan sonra ölen kişiye ilicet (gidebilirsin) denirdi.

Cenazenin gömülmesi ya da yakılmasının ardından bir cenaze yemeği verilirdi. Ancak bu yemekler içkinin etkisiyle bazen fazlaca gürültülü ve ahlâk dışı tepkilerin de sergilendiği bir hal aldığı düşüncesiyle erken dönem Hıristiyan adamları tarafından hoş karşılanmamışsa da Hıristiyanlığı yeni kabul etmiş halk tarafından devam ettirilmiştir.¹² Cenazenin gömülmesinin ardın

³ Jill Harries, *Law And Empire In Late Antiquity*, Cambridge, 2004, s. 138.

⁴ Lesley Adkins-Roy Adkins, *Handbook To Life In Ancient Rome*, London, 2004, s. 393.

⁵ Nicola Denzey, *The Bone Gatherers: The Lost Worlds Of The Early Christian Women*, Boston, 2007, s. 22.

⁶ Jeffrey A. Trumbower, *Rescue For The Dead: The Posthumous Salvation Of Non-Christians In Early Christianity*, Oxford 2001, s. 13.

⁷ Dorota Dutsch, "Nenia: Gender, Genre And Lament In Ancient Rome", *Lament*, ed. Ann Suter, Oxford, 2008, s. 259.

⁸ John G. Gager, *Curse Tablets And Binding Spells From The Ancient World*, New York-London 1999, s. 12.

⁹ Valerie M. Hope, "The Treatment Of The Corpse In Ancient Rome", *Death And The Disease In The Ancient City*, eds. Valerie M. Hope-Eireann Marshall, London-New York, 2004, s. 106.

¹⁰ Dorota Dutsch, "Nenia: Gender, Genre And Lament In Ancient Rome", *Lament*, ed. Ann Suter, Oxford, 2008, s. 258.

¹¹ P. Olivetti, "Musical Features Of The Ritual Lament In Ancient Greece", *Rosetta*, 2, 2007, s. 22.

¹² Robin M. Jensen, "Dining With The Dead: From The Mensa To The Altar In Christian Late Antiquity", *Commemorating The Dead: Studies Of Roman, Jewish And Christian Burials*, eds: Laurie Brink-O.P.-Deborah Green, Berlin-New York, 2008,, s. 107.

dan aynı gün, Yunanca konuşulan doğu eyaletlerinde üçüncü gün ve yas tutmanın son bulduğu dokuzuncu günde anma toplantıları ve yemekleri olurdu.¹³ Mezarlıkların yanında ya da yakınında anma törenleri ve yemekleri sırasında kullanılmak üzere meyve bahçeleri ve tarımsal araçların bulunması özellikle Roma kentinde bir gelenek halini almıştı.¹⁴ Ölen kişiler 13 Şubat'ta ataların anıldığı Parentalia ile başlayıp Feralia ile devam eden ve 13 Mayıs'ta sona eren Lemuria gibi yıllık festivallerde anılırlardı. Bunlardaki amaç ölenlerin ruhlarının yaşayanları rahatsız etmemelerini sağlamaktı.¹⁵

MÖ 5. yüzyılın ortalarına tarihlenen 12 Levha Kanunu'nda belirtildiğine göre Roma'da hem gömülme hem de yakılmaya izin vardı.¹⁶ Yine aynı kanunlara göre Roma kenti içinde gömülme ve yakılmalar kutsal addedilen pomerium alanı dışında yapılabilirdi.¹⁷ İmparatorluk döneminin başladığı MÖ 1. yüzyıldan itibaren gömülme eski dönemlere ait bir gelenek olarak algılanmıştır. Bu tarihten sonra tercih edilen, cenazenin yakılması ve küllerinin cinerarium'a (kül saklama kabı) konması olmuştur. Yakma işlemleri ya mezarlıklarda bu işe ayrılmış bölümlerde (ustrinum) ya da yakılan küllerin gömüleceği yerde açılan mezarda (bustum) yapılırdı.¹⁸ Ancak küllerin saklanması tercih edildiği durumda kullanılan cinerarium'lar genellikle ev ya da tapınak mimarisine sahip olup ölen kişinin ailesi ya da dostları tarafından kendi mekânlarında muhafaza edilirdi. Daha sonra bu kap bir mezar sunağı olan cippus'a konurdu. Ancak dış çıkarmamış bebekler bir istisna oluşturarak yakılmamış, gömülmüşlerdir.¹⁹ Ayrıca, Mısır'da firavunlar dönemi sonrasında hemen hemen yok olmaya yüz tutmuş olan mumyalama gibi yöntemler, varlığını en azından zengin sınıf içinde Helenistik ve Roma dönemlerinde de devam ettirmişlerdir.²⁰

Roma Dönemi Mezar Türleri

Puticuli

Her ne kadar para cezası içeren yasalarla fakir halkın cenazelerini çöplere ya da açık alanlara atması yasaklanmışsa²¹ da buna çok uyulmadığı bilinmektedir. Roma tarihinde özellikle imparatorluk döneminde çok fakir halkın cesetlerinin çöp çukurları içine atılıp burada çürümesinin beklenildiği bilinmektedir. Genellikle şehir surları dışında yer alan bu alanlara küçük çukur anlamına gelen "puticuli" denmekteydi.²² Puticuli içerisinde en bilineni Esquiline bölgesinde olanlardı. Ancak imparatorluk döneminin ilerleyen yıllarında bu alan temizlenmiş ve bahçelere dönüştürülmüştür.²³

Columbarium

Adını Latince güvercin anlamına gelen columba'dan hareketle, güvercin oyuğundan alan bu tip mezarlar, zengin aileler ve bunların hizmetçilerinin yeraltında inşa edilmiş tonozlu mekânlarda üst üste birkaç sıra halinde kaplar içinde küllerinin konduğu bir biçimdeydi. Bu tip mezarlar yaygın olarak imparatorluğun ilk yıllarında kullanılmışlardır. İmparator Hadrianus (hd. 117-138) döneminden sonra yeni "columbarium" inşa edilmemiştir.²⁴ Özellikle Roma ve Ostia kentlerinde yaygın olarak kullanılmıştır.²⁵

¹³ Jensen, a.g.e., s. 117.

¹⁴ Mario Erasmo, "Among The Dead In Ancient Rome", *Mortality* vol. 6 no.1, 2001, s. 40.

¹⁵ Jon Davies, *Death, Burial And Rebirth In The Religions Of Late Antiquity*, London-New York, 2002, s. 145-146.

¹⁶ Valerie M. Hope, *Death In Ancient Rome: A Sourcebook*, London-New York 2007, s. 109.

¹⁷ Erasmo, a.g.e., s. 31.

¹⁸ Lesley Adkins-Roy A. Adkins, *A Handbook To Life In Ancient Rome*, New York, 2004, s. 394.

¹⁹ Arthur Darby Nock, "Cremation And Burial In The Roman Empire", *The Harvard Theological Review* vol. 25 no 4, 1932, s. 321- 322.

²⁰ Jeffrey A. Trumbower, *Rescue For The Dead: The Posthumous Salvation Of Non-Christians In Early Christianity*, Oxford, 2001, s. 14.

²¹ Valerie M. Hope, *Death In Ancient Rome: A sourcebook*, London-New York, 2007, s. 130-131.

²² Hope, a.g.e., s. 132.

²³ Arthur Darby Nock, "Cremation And Burial In The Roman Empire", *The Harvard Theological Review*, vol. 25 no 4, 1932, s. 322.

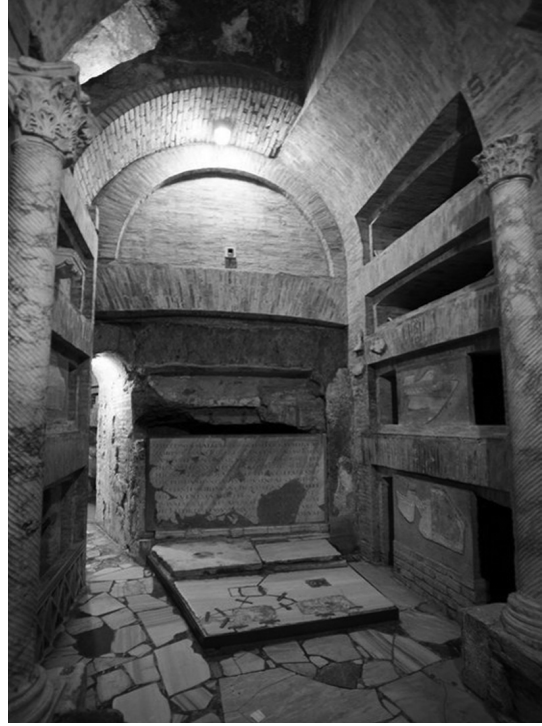
²⁴ Nock, a.g.e., s. 323.

²⁵ Richard Taylor, "Arcosolium", *Death And The Afterlife: A Cultural Encyclopedia*, Santa Barbara-Denver-Oxford, 2000, s. 72.

Yeraltı Mezar Odaları-Katakombalar- Hypogeumlar

Yeraltı mezarlarının dünyadaki en eskileri Abydos/Mısır'da sülaleler öncesine, Naqada III dönemine ait olup MÖ 3200'e tarihlenmektedir.²⁶ Mısır'da firavun sülalesinden gelenler ve yüksek dereceli memurlar için yapılan bu uygulama olasılıkla kültürel etkileşim sonucunda ulaştığı Roma'da da benzer biçimde kullanılmaktaydı. Roma döneminde özellikle eyaletlerde farklı biçimlerde yeraltı mezar odaları inşa edilmekteydi. Katakombalarda mezarlar uzun koridorlar boyunca duvarlarda açılmış raflara yapılmış olup mezara cenazenin konulmasının ardından koridora bakan kısım kaplanıp bazen de duvar resmiyle bezenirdi. Mısır'da daha önceki yeraltı mezar odaları geleneğinin bir devamı niteliğinde olan katakombalara ise Helenistik dönem sonlarında İskenderiye'de rastlanmıştır. Ayrıca Sicilya ve Malta'da da katakombalar vardır. Erken Hıristiyanlık döneminde özellikle Roma'da kilometrelerce uzunlukta yapıları devam eden katakombalar 5. yüzyıldan sonra hemen hemen tamamen ortadan kalkmıştır. (Resim 1)

Yeraltında büyük boyutlu ve genellikle bir aile için inşa edilmiş mezarlara hypogeum denmektedir. Büyük boyutlu bu mezarların en iyi örneklerinden biri Libya Leptis Magna'daki, Flavius'lar ailesi için yapılmış olanıdır.

Resim 1: Roma San Callisto katakombu

Ev-Tapınak-Kule Tipi Mezarlar

Roma'da ölülerin yakılması yaygınken eyaletlerde durum farklıydı. Bunun bir sonucu olarak da mezar türleri farklılıklar göstermektedir. Bunlardan ev tipi mezarlar varlıklı aileler ya da önemli mevkideki vatandaşlarca tercih edilmekteydiler. MS 1. yüzyılın sonundan itibaren anıtsal boyutlu mezarlar yerini adeta bir Roma evi ve içindekileri barındıran bir hale dönüşmüştür. Bu sebeptendir ki ev görünümlü mezarlar tüm aile üyelerini içine alacak biçimde yapılırlardı. Bu tür mezarların en iyi örnekleri Pompeii'de Porta di Nocera'da bulunmaktadır.

Bu tip mezarların Anadolu'daki en iyi örneklerinden bazılarını Kilikya'da Olba'da rastlanmaktadır. Burada bulunan çok farklı mezar tipleri arasında ev tipi olanları daha gelişmiş ve tapınak halini almışlardır. Bu mezarlarda diğer örneklerde olduğu gibi ön kısımlarda sütunlar değil ama bölgesel bir uygulama olarak tonoz vardır.²⁷ Bu uygulamanın hemen hemen aynısı Suriye Saydnaya'da da mevcuttur. Burada çok istisnai bir durum oluşturan bir örnekte ise tapınak tipi mezar, Hıristiyanlığın yasallık kazanmasının ardından kiliseye çevrilmiş olup halen kullanımdadır.

Eyaletlerden Suriye Palmyra'da çekmeceler içinde cenazelerin muhafaza edildiği ama ölen kişinin bir kabartmasının bulunduğu örneklerin (Resim 2) yanı sıra kule biçiminde çok katlı mezarlar da vardır. Bu kule mezarlarda gömüler kulenin üst katlarında yer alan raflara yapıldığı gibi zeminin altında bir hypogeum'a da yapılmaktaydı. Özellikle Suriye'de yaygın bir alanda bu tip

²⁶ Stephan Seidlmayer, "The Rise Of The State To The Second Dynasty", *Egypt The World Of The Pharaohs*, editörler: Regine Schulz-Matthias Seidel, Cairo, 2004, s. 27.

²⁷ Murat Durukan, "Monumental Tomb Forms In The Olba Region", *Anatolian Studies*, vol. 55, 2005, s. 109.

Resim 2: Palmyra'dan mezar odası

Resim 3: Palmyra Elahbel mezarı

Resim 4: Adamkayalar mezarları

mezarlara rastlanmaktadır. Az bilinen bir örneği oluşturan Djebel Baghouz'dan da anlaşıldığı gibi bu tür mezarların yaygınlaşmaya başlaması MÖ 2. yüzyıldan itibaren olmuştur.²⁸ Bunun en iyi örneklerinden biri MS 2. yüzyıl başlarına tarihlenen ve içine çok sayıda kişinin gömülmesine imkân sağlayabilecek olan Palmyra Elahbel mezarıdır. (Resim 3) Bu bölgeden çok uzak bir eyalette Germania'da da İgel kentinde Secundinii ailesinin MS 250 yılı civarına tarihlenen mezarı benzer bir uygulamanın batıdaki çok nadir örneklerinden biridir.

Anadolu'da, yüksek bir platform üzerinde yükseltilmiş olması sebebiyle kule mezar olarak addedilebilecek örneklere Likya bölgesinde Xanthos'da Harpiller Anıtı olarak da anılır ve benzer diğer mezarlarda rastlanır. Anadolu topraklarının Roma hakimiyetine girmesine karşın Roma öncesi döneme ait âdetler uygulanmaya devam etmiştir.

Kayaya Oyma Mezarlar

Arkeolojide khamosorion olarak anılan bu tip mezarlar Anadolu'da Roma öncesi dönemde en yaygın biçimde Frigya ve Likya'da bulunsa da Doğu Anadolu'da Demir çağından itibaren Urartu-larda da bu tür mezarlara rastlanmaktaydı. Urartu kaya mezarları hemen hemen her zaman çok odalı iken tek odalı olanların, en azından Doğu Anadolu'da, Helenistik ve Roma dönemlerine ait oldukları düşünülmektedir.²⁹

Tepelerin kaya yüzeylerinin düzleştirilmesiyle elde edilen bölümlerde mezarlar yapılmıştır. Bunlardan anıtsal boyutta olanları ev ya da tapınak cephesine sahipken daha sade olanları ise

²⁸ Pascale Clauss, "Les Tours Funeraires Du Djebel Baghouz Dans L'histoire De La Tour Funeraire Syrienne", *Syria*, 79, 2002, s. 162-167.

²⁹ Kemalettin Köroğlu, "Urartu Kaya Mezar Geleneği Ve Doğu Anadolu'daki Tek Odalı Kaya Mezarlarının Kökeni", *Arkeoloji ve Sanat*, 127, 2008, s. 36.

Resim 5: Bursa Baraklı'dan yarı mamul lahit

sadece duvarda bir oyuk biçiminde oluşturulmaktaydı. Pınara kentinde Likya'da görülebilecek en sade kayaya-duvara oyma mezarlara rastlanırken, Telmessos, Myra gibi yerleşimlerde tapınak ve ev cepheli büyük boyutlu örnekleri görülür. Frigya'da ise en erken mezarlar muhtemelen MÖ 8. yüzyıldan beri bulunmaktaydı. Ancak bu tür mezar geleneği bölgenin idari bağımsızlığını kaybettiği Helenistik ve Roma dönemlerinde de devam etmiştir. Sadece Dağlık Frigya'da ana kayanın oyularak lahit biçiminin verildiği ve doğrudan kayaya oyulan mezar biçiminde iki ayrı tipte yapılmış dört yüz otuz kadar khamosorion tespit edilmiştir.³⁰ İmparator Hadrianus (hd. 117-138) döneminde Frigya'da kayaya oyma mezarlar yeniden canlanmışken, bu uygulama Antoninler döneminde Paflagonia'da da varlığını sürdürmüştür.³¹ Özellikle Afrika'da ve doğu eyaletlerinde yapılan bir uygulama da büyük ve yüksek kayalık bir tepenin oyulmak suretiyle mezarlara dönüştürülmesi şeklindeydi. Bunun en iyi örnekleri Libya Cyrenae, Suriye Qatura ve Kilikya'da Mersin Korykos antik kenti yakınlarındaki Adam Kayalar adıyla anılan bölgelerdedi. Özellikle Adam Kayalar ve Qatura örneklerinde ölen kişiler kayadan oyma mezar odaları içine gömülmekle kalmayıp gömüldükleri kayanın üstünde oyulan kayalara da yüksek kabartma biçiminde bezemeleri de yapılmıştır. (Resim 4) Adam Kayalar'ın bölgenin yöneticilerine ait oldukları ve Helenistik dönem başlarında yapılmaya başlanıp Roma imparatorluğu döneminde de devam ettiği bilinmektedir.

Bunların yanı sıra az sayıda örnek oluşturmasına karşın Kilikya'da Silifke yakınlarındaki Diocaeseria kenti örneğinde olduğu gibi kayadan oyma arcosolium içinde üstü lahit kapağı ile örtülü kaya mezarlar da mevcuttur.³²

³⁰ R. Eser Kortanoğlu, *Helenistik Ve Roma Dönemlerinde Dağlık Phrygia Bölgesi Kaya Mezarları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim dalı yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 2006, s. 30.

³¹ Arthur Darby Nock, "Cremation And Burial In The Roman Empire", *The Harvard Theological Review*, vol. 25 no 4, 1932, s. 326-327.

³² Murat Durukan, "Dead Cult In Olba Region During Hellenistic And Roman Periods", *Anatolia Antiqua*, XV (2007), s. 153.

Resim 6: Hierapolis'ten heroon

Lahit

Türkçe'de yerleşik haliyle taştan oyulmuş mezarlara bu isim verilirken başka dillerde bu kelime kurşun, pişmiş toprak ya da ahşaptan yapılmış tabutlar için de kullanılmaktadır. Burada öncelikli olarak taş lahitlerden bahsedilecektir. Taş lahitler mezar türleri içinde yapımı en uzun süren ve pahalı olanlardandı. Üzeri kabartmalarla bezemeli ve iyi bir işçiliğe sahip bir lahtın yapım süresi yaklaşık bir yıl kadardı.³³ Yarı mamul olarak imparatorluk coğrafyasının farklı bölgelerinden getirilirdi. (Resim 5) Malzemesi ve işçiliği sebebiyle genellikle yüksek gelir seviyesine sahip vatandaşlarca kullanılırdı. Çok düz ve sade olanlar olabildiği gibi, kapağı üzerinde ölen çiftin bir arada tasvir edildiği ya da gövdesi üzerinde mitolojik öykülerin anlatıldığı çok süslü örnekleri de vardı. Yarı mamul örneklerin bazılarının içlerine koyuldukları niş sebebiyle görülmeyen kısımları işlenmeden bırakılmış olanlarına sıklıkla rastlanmıştır. Ahşap olan lahitler genellikle sade ve az bezemeli olmalarına karşın yapıldıkları ahşabın ithal edilmiş ve pahalı olmaları sebebiyle çok değerli addedilirlerdi. İmparatorluğun başlarında özellikle eyaletlerde ahşap lahitler en beklenmeyecek yerlerde dahi bir lüks göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁴ Ahşap kadar dayanıksız bir başka malzeme de kurşun olmasına karşın bazı lahitlerin sade bezemelerle daha çok imparatorluğun başlarından itibaren yapıldıkları ve Erken Bizans döneminde de varlıklarını sürdürdükleri bilinmektedir. Sıklıkla Suriye-Filistin bölgesinde bulunmalarına karşın batıda Galia'da³⁵ ve İstanbul'da Arkeoloji müzelerinde sergilenmekte olan örnekleri vardır. Pişmiş toprak lahitlere Anadolu'da Klazomenai'de Roma öncesi dönemde rastlanırken, Roma döneminde Orta Anadolu'da sırsız pişmiş toprak terlik lahitler ve Suriye'de ise sırlı terlik lahitlere rastlanmaktadır. Bu türün güzel örneklerinden bazıları Palmyra'daki kazılarda çıkarılmış olup İstanbul Arkeoloji Müzelerinde sergilenmektedir.

³³ Guntram Koch, *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, çeviren: Zühre İlkelen, İstanbul, 2001, s. 47.

³⁴ Soren Fredslund Andersen-Helle Strehle-Margareta Tengberg-Mustafa Ibrahim Salman, "Two Wooden Coffins From The Shakhoura Necropolis, Bahrain", *Arabian Archaeology And Epigraphy*, 15, 2004, s. 219.

³⁵ E. Rocca - F.Mirambet - J. Steinmetz, "Study of Ancient Lead Materials: A Gallo-Roman Sarcophagus-Contribution of The Electrolytic Treatment to its Restoration", *Journal of Materials Science* 39, 2004, s. 2773.

Resim 7: Glanum'da İlülî kenotafi

Osteotheke

Küçük lahit biçiminde yapılmış ve ölen kişinin kemiklerinin içinde tutulduğu mezar tipidir. Genellikle yaşadığı yerden farklı bir bölgede ölen kişilerin vücut kalıntılarının taşınması amacıyla kullanılırdı. İmparatorluğun ilk dönemlerinde yaygındı.

Mausoleum

Önemli kişilerin özellikle de imparatorların mezarları anıtsal bir yapı içine yapılırdı. Bunlar içerisinde en önemli mausoleum MS 2. yüzyıl başlarında imparator Hadrianus için yapılmış olmaktadır. Öte yandan her ne kadar mausoleum olarak adlandırılmasa da anıtsal boyutları itibarıyla neredeyse bir mausoleum boyutunda olan, MÖ 12 yılına tarihlenen Gaius Cestius örneğinde görüldüğü gibi zenginlere ait mezarlar da vardı. Gaius Cestius'un mezarı piramit biçimi sebebiyle geçmişten bugüne kadar en çok ilgi çeken mezarlardan birini oluşturmuştur.

Heroon

Eski Yunan'da varolup Helenistik dönemde devam etmiş bir gelenek olan, kahramanlar için anıtsal bir mezar yapma Roma döneminde de sürmüştür. Geleneksel olarak kahramanın uğruna öldüğü kentin en önemli noktalarından birinde ya da öldüğü varsayılan yerde yapılan anıtsal boyutta mezar yapısıdır. Anadolu'da iyi örneklerine Sagalassos, Hierapolis gibi kentlerde rastlanmaktadır. Hierapolis örneklerinde yuvarlak mezarların üstlerinde phallos'lar bulunmaktadır. (Resim 6)

Kenotaf

Sıklıkla heroon tipi mezarlarla bir anılır. Roma tarihinde özellikle cumhuriyetin son dönemlerinde imparatorluk öncesinde ölen önemli komutan ve idarecilere olan sevginin bir göstergesi olarak asıl mezarlarının olduğu yerden farklı yerlerde kenotaf adıyla anılan sembolik mezarlar bulunmaktaydı. Bu tür mezarlar için en iyi örneği İulius Caesar için olanlar oluşturur. Bununla beraber Fransa Glanum antik kentinde MÖ 30-20 yılları arasında tarihlenen İulii ailesi örneğinde görüldüğü gibi güçlü şahısların kendi adlarına yaptırdıkları kenotaf'lara rastlamak da mümkündür. (Resim 7) Anadolu'daki en önemli kenotaf ise Limyra'da İulius Caesar için MS 1. yüzyılda yaptırılmış olmaktadır. Bunun yanı sıra kime ait olduğu bilinmemekle beraber kapı görünümlü kenotaf'ların en iyi örneklerinden biri de MS 2. yüzyıla tarihlenen Mersin Aydıncık Dört ayak kenotaf'ıdır.

Resim 8: Bursa yakınlarında Erken Bizans dönemi kiremit mezar

Resim 9: Roma Capitolini müzesinden gladyatör mezarı steli

Kiremit-Tuğla Mezar

Orta ve alt gelir düzeyindeki halkın tercih ettiği mezar türlerinden biridir. Zemini, yanları ve üstünün tuğlayla örtüldüğü mezarlar yapılabildiği gibi, sadece iki kiremidin üst noktada birbirine degecek biçimde ve alt kısımlarının içine cenazenin sığacağı kadar bir aralık bırakılarak yapılmasıyla oluşturulmuş mezarlardır. Yanları ve zemini tuğlalarla kaplı olan en iyi örneklerden bazılarını Kosova Ulpiana’da rastlanırken, iki kiremitle oluşturulmuş olanların en iyi örneklerine Bithynia bölgesinde rastlanılmaktadır. (Resim 8)

Mezar Steli

Eski Yunan’dan etkilenme sonucunda Roma’da da özellikle orta sınıf halkın kullandığı, üzerinde ölenin adı ve mesleğiyle beraber öbür dünyada kötü ruhlara karşı korunma içerikli ifade ya da kısaltmaların kullanıldığı bu mezar türünde evli çiftlerin bir arada gösterildiği sahneler sıklıkla işlenmiştir. Mezar stellerini kullanan toplumun en altta yer alan kesimlerinden birini oluşturan gladyatörlerin mezar taşları da, dünyanın en büyük gladyatör mezarlığı olduğu düşünülen Efes örneğinde olduğu gibi, bu tipe ilişkin en bilgi verici kaynaklardan birini oluşturur. (Resim 9)

Diğer Mezar Tipleri

Genel olarak kullanılan mezar tipleri dışında kalan ve istisnai durumları oluşturan mezarlar da mevcuttur. Bunlar içinde en dikkat çekenlerden bazılarını lahit boyutundaki sunakların mezar olarak kullanıldığı Pompeii mezar caddesi oluşturur. İlginç bir mezar ise adeta zamana ait bir heykeltraşlık izlenimi veren ve fırını tasvir eden bir görüntüye sahip olan fırıncı Eurysaces’in MÖ 1. yüzyılın sonlarına tarihlenen Roma’daki mezarıdır. Ancak diğer mezar tipleri içinde en ilginç ve anıtsal olanlarını piramit mezarlar oluşturur. Mısır’ın bir Roma eyaleti olmasının ardından bilinir hale gelen bu mezarların en erken örnekleri MÖ 2600 civarında yapılmıştır. Piramit mezarlar başlangıçta firavunlar için yapılmış anıtsal mezarlar zamanla küçük boyutlu mezarlara dönüşmüşlerdir. Bu mezar tipinin güzel ve iyi durumdaki örneklerine Ürdün Petra’da ana kayanın oyulmasıyla yan yana dikilitaş gibi dizilmiş piramitler ve bunların altındaki mezar odalarında, Sudan’da Meroe’de, Mısır’da Deir el Medina’da ve Suriye Al Bara’da rastlanmaktadır. Roma’da ise Caius Caestius’un MÖ 15 civarına tarihlenen mezarı doğu etkisinin batıdaki güzel bir örneğidir.

Yuvarlak kule tipi büyük boyutlu mezarlar da nadir olmalarına karşın Roma kentinde daha çok kullanılmışlardır. Bunun en iyi örnekleri, Roma’da MÖ 50 civarına tarihlenen Caecilia Metalla ve 135-139 yıllarına tarihlenen imparator Hadrianus’un daha sonra kaleye çevrilmiş olan anıtsal mezarıdır.

Bizans Döneminde Ölüm Algısı

Önceki dönemlerle kıyaslanınca Bizans döneminde en büyük değişiklik din alanında olduğundan, algılama da buna bağlantılı olarak değişmiştir. Hıristiyanlık, hayatın sonlanmasını sonsuz yaşama geçiş olarak algılamaktaydı.³⁶ Hıristiyanların kendilerinden önce hâkim görüşe karşın ölümden sonra tekrar bir uyanış ve yeni bir hayat başlangıcı yönündeki görüşleri çok tanrılı din taraftarlarınca kabul görmemiş ve ağır biçimde eleştirilmiştir. Bu sebeptendir ki Hıristiyanlık öncesi Yunan kültüründe mezarlıklara necropolis (ölüler kenti) denirken, Hıristiyanlıkla beraber yeniden uyanılacağı düşüncesiyle mezarlıklara koimeterion (uyuma yeri) denilmeğe başlanmıştır.³⁷

³⁶ Alan E. Bernstein, *The Formation Of Hell: Death And Retribution In The Ancient And Early Christian Worlds*, London 2003, s. 205

³⁷ Gillian Clark, “Bodies And Blood: Late Antique Debate On Martyrdom, Virginity And Resurrection”, *Changing Bodies, Changing Meanings: Studies On The Human Body In Antiquity*, ed. Dominic Montserrat, London-New York 2003, s. 109.

Bu uykudan uyanışı sağlayacak olan İsa peygamber ölüler dünyasına indiğinde üç iş yapacaktır. Bunlar sırasıyla a) ölümlere nasihat b) vaftiz c) ölümler dünyasından inananları kurtarmak.³⁸ Hıristiyanlığın ortaya çıkışını takip eden üç yüzyıl boyunca ölüm fikri, mahşer gününde dirilene kadar, ölen bedenlerin Eski Ahit peygamberlerinden İbrahim'in korumasında ve onun kucağında huzurlu bir bekleyiş biçiminde olduğu şeklindeydi.³⁹ Ancak bu ağırbaşlı kabulleniş yaklaşık bir yüzyıl sonra, 400 yılı civarında olasılıkla yaşanan askeri ve siyasi olaylar sebebiyle değişmiş ve dünyanın sonunun yaklaştığı inancının hâkim olmaya başlamasıyla birlikte ölüm de vahşi ve korkunç biçimde algılanır olmuştur.⁴⁰ Bizans döneminde yaşayan Hıristiyan halkın genel inanışına göre vaftiz, ruhani bir evlilik, cenaze töreni ise İsa peygamberle birleşme anlamına geliyordu.⁴¹ Ancak bu, yeni bir fikir olmayıp temelini Helenistik dönem Yahudiliğinden almaktaydı.⁴²

Cenaze İşlemleri ve Aşamaları

Cenaze işlemleri beş aşamadan oluşmaktaydı: a) ölüyle ilgili ilk işler, b) cenazenin yıkanması, yağlanması, c) cenazenin giydirilmesi, d) cenazenin sergilenmesi, e) gömme.

a) Gözlerin kapatılması ve çenenin bağlanması ardından ceset yatmakta olduğu yataktan zeminden çok az yüksekte bulunan bir sekiye uzatılırdı.⁴³

b) Ilık suyla yıkanan ceset bu işlemin ardından mür yağıyla ovulurdu.

c) Cesedin çıplak olarak gömülmesi onursuz olarak nitelendirildiğinden herkes kefen (genellikle ketenle)⁴⁴ ya da bir giysi ile gömülürdü. Bunlardan köleler ve yastayken ölenler, din adamları ve imparatorluk ailesi üyeleri dışındaki insanlar beyaz kefenle gömülürlerdi. Yukarıda bahsedilen ve hariç tutulan diğer insanlar ise toplumdaki yerlerine uygun giysilerle defnedilirlerdi.⁴⁵

d) Hıristiyanlık öncesi Yunan kültüründe de var olan bu uygulama ile ölen kişinin ailesi, akrabaları, dostları ve tanıdıklarının son kez görülmesi sağlanırdı. Elleri karın ya da göğüs bölgesinde çapraz duruma getirilen ölen kişi bu aşamada başı doğuya, kurtarıcı İsa peygamberin geleceği, kayıp cennetin olduğu, güneşin doğduğu, yöne çevrilirdi.

e) Ölen kişinin cenazesinin mezara indirilmesi sırasında okunan ilahi eşliğinde duayı yöneten kişi tarafından üç kez ceset üzerine mür yağı dökülür, mezarın üstünün örtülmesi ve mezar taşının konulup haç işareti yapılarak takdis edilmesinin ardından cenaze töreni sonlanırdı.⁴⁶

Normalde bir mezar ya da mezarlık bölgesi için uygulanan temel kurallar mezarda gömülü olan kişinin kutsal biri olması durumunda geçerliliğini yitirmekteydi. Başka bir deyişle ölümü ve gömülmesinin ardından bedenini ya da en azından onun bir parçasının dahi mezardan çıkarılması uygun değilken, bedenini kutsal bir kişiye ait olması durumunda bunun gerek sağlık gerekse ahlâki açıdan bir sorun oluşturmayacağı düşünülmekteydi.⁴⁷ Bu sebepten ki sıradan vatandaşlara uygulanmayan bir ayrıcalık olan kilise içine gömülme 381 tarihli bir imparatorluk emirnamesiyle yasaklanmış olmasına karşın din adamlarının kilise içinde gömülmesine devam edilmiştir.⁴⁸

³⁸ Daniel Sheerin, "St. John The Baptist In The Underworld", *Vigiliae Christianae*, vol. 30 no. 1, 1976, s. 2.

³⁹ Brian E. Daley S.J., "At The Hour Of Our Death: Mary's Dormition And Christian Dying In Late Patristic And Early Byzantine Literature", *Dumbarton Oaks Papers*, 55, 2001, s. 73.

⁴⁰ Daley, a.g.e., s. 74.

⁴¹ Alfred C. Rush, "Death As A Spiritual Marriage: Individual And Ecclesial Eschatology" *Vigiliae Christianae* vol. 26 no. 2, 1972, s. 83.

⁴² Richard A. Horsley, "Spiritual Marriage with Sophia", *Vigiliae Christianae* vol. 33 no. 1, 1979, s. 31.

⁴³ James Kyriakakis "Byzantine Burial Customs: Care Of The Deceased From Death To Prothesis", *Greek Orthodox Theological Review* 19, 1974, s. 38-39.

⁴⁴ Kyriakakis, a.g.e., s. 48.

⁴⁵ Kyriakakis, a.g.e., s. 48/52.

⁴⁶ Elena Velkovska, "Funeral Rites According To The Byzantine Liturgical Sources", *Dumbarton Oaks Papers* 55, 2001, s. 35-36.

⁴⁷ Peter Brown, *The Cult Of The Saints: Its Rise And Function In Latin Christianity*, Chicago-London, 1981, s. 11.

⁴⁸ Natalia Teteriatnikov-Apostolos Karpozilos, "Burials", *The Oxford Dictionary of Byzantium* vol I, Oxford-New York, 1991, s. 340.

Ölen kişinin imparator olması durumunda ölümünün ardından özellikle ilk altı saat içinde özel yas tutulmasını sağlayan ve perdelerle örtülü bir mekân hazırlanırdı.⁴⁹ Hıristiyanlık öncesi dönemde olduğu gibi 4. yüzyıl sonunda da cenaze töreninin ardından üçüncü, dokuzuncu ve kırkinci günde anma törenleri ve toplantıları yapılırdı.⁵⁰ Bu anma toplantısı sırasında dualar edilir, din adamları tarafından toplantıya katılanların üzerine buhur tutulurdu. Buhurun bu biçimde kullanımı Hıristiyanlık öncesine ait bir gelenektir.⁵¹

Bizans Dönemi Mezar Türleri

Kilise İçi Mezarlar

Kilise yapısı içine gömülme çok önemli bir ayrıcalık olarak addedildiği için bu uygulama sıklıkla din adamları için kullanılmıştır. 4. ve 7. yüzyıllar arasında kilise zemini altında oluşturulan mekânlarda sıklıkla etrafı taşla çevrili, nadiren bir lahit içinde gömülme mümkündür.⁵² Özellikle manastır kiliselerinde ölen din adamlarının gömülmesi amacıyla narteks bölümünün zemininde mezarlar oluşturulmuştur. Buradaki mezarlar Konstantinos Lips manastırı kilisesi örneğinde olduğu gibi sade bir lahit ya da Ayasofya dış narteksi altında bulunan arcosolium tipi mezarlar ve bunların içinde bulunan yalancı lahitler biçiminde de olabilirdi. Kilisede yapılan cenaze töreni sırasında ölen kişinin din adamı olması halinde cenazesi apsisin sağında, kadın ise solunda tutulurdu. Yüksek rütbeli din adamlarının cenazesi ise göğsüne konulan İncil’le birlikte sunak masasının önünde bulunurdu.⁵³ Kilise içinde gömülme söz konusu olduğunda yön itibarıyla olasılıkla gömülebilecek yerler de bu biçimde düzenlenmiştir. Bu durumu teyid eder nitelikteki bilgiler İstanbul’a gelmiş Rus hacılarından gelmektedir. Rus hacıların bildirdiği bir örnek olarak patrik İoannes Khrysostomos’un mezarı Ayasofya’da yükseltilmiş bema bölümünde⁵⁴ sunağın önünde bulunmaktaydı.⁵⁵ Ancak bu bilgiler, amaçları hac ziyareti olan dindar kişiler tarafından verildiğinden her zaman doğruyu yansıtmamaktadır. Nitekim, imparatoriçe Eudoxia tarafından sürgüne yollanan ve sürgündeyken ölen Khrysostomos’un bakiyelerinin törenlerle 27 ocak 438 tarihinde Konstantinopolis’e getirilip burada 12 Havariler kilisesinde gömüldüğü, 1204 yılındaki 4. Haçlı istilasısı sırasında da Roma San Pietro kilisesine götürüldüğü bilinmektedir.⁵⁶ Ona ait olduğu ileri sürülen bazı bakiyeler kısa zaman önce Rum Ortodoks Patrikhanesine getirilmiştir.

Arcosolium

Bir kemer içine üstte ve yanda birer kapakla sınırlanan, ölen kişinin kemiklerinin bu kapakların duvarla birleştiği noktada oluşan kısımda korunduğu mezar tipidir. Kemerin iç kısmında ve altındaki duvarda Hıristiyanlık döneminde ölen kişi ya da Eski ve Yeni Ahit’ten sahneler tasvir edilirdi. Arcosolium tipi mezarlara Hıristiyanlık öncesinde MÖ 2. yüzyıla ait bazı zengin Yahudi mezarlarında rastlanılmaktaydı. Bu tip mezarın Hıristiyanlarca yaygın olarak kullanılmaya başlanması ise MS 3. yüzyıldan sonra olmuştur.⁵⁷ Kilise, özellikle de manastır kiliseleri içerisinde din adamları dışında sade vatandaşların gömülme oranının artmasıyla beraber bu tür mezarlar, yapıların narteks ve parekklesion bölümlerinde sıklıkla inşa edilir olmuşlardır. İstanbul Ayasofya’sı

⁴⁹ Kyriakakis, a.g.e., s. 52-53.

⁵⁰ Velkovska, a.g.e., s. 22.

⁵¹ Robert Taft, *The Great Entrance. A History Of The Transfer Of Gifts And Other Pre-Anaphoral Rites Of The Liturgy Of St. John Chrysostom*, *Orientalia Christiana Analecta* 200, Rome, 1975, s. 150.

⁵² Anne Marie Yasin, “Funerary Monuments And Collective Identity: From Roman Family To Christian Community”, *Art Bulletin*, vol. 87 no. 3, 2005, s. 433.

⁵³ Velkovska, a.g.e., s. 37.

⁵⁴ S. G. Xydis, “The Chancel Barrier, Solea And Ambo Of Hagia Sophia”, *Art Bulletin*, 29, 1947, s. 11.

⁵⁵ George P. Majeska, *Russian Travelers To Constantinople In The Fourteenth And Fifteenth Centuries*, Washington, 1984, s. 213.

⁵⁶ J. N. D. Kelly, *Golden Mouth: The Story Of Chrysostom-Ascetic, Preacher, Bishop*, New York, 1995, s. 289-290.

⁵⁷ Richard Taylor, “Arcosolium”, *Death And The Afterlife: A Cultural Encyclopedia*, Santa Barbara-Denver-Oxford, 2000, s. 16.

Resim 10: Kariye panklesionunda mezar

örneğinde olduğu gibi narteks zemini altında ve bezemesiz olan örnekleri vardır. 11.-15. yüzyıllar arasında bu mezarın yedi türü olduğu tespit edilmiştir.⁵⁸ Erken ve Orta Bizans dönemlerinde yapıların zemini altında oluşturulan mekânlarda fresko bezemeli arcosoliumlara rastlanırken, İstanbul'da özellikle Son Bizans döneminde kilise içinde ve freskoların yanı sıra kemerli bölümlerinin de kabartmalarla bezendiği Kariye gibi örneklere rastlanmaktadır.⁵⁹ (Resim 10)

Kripta

Kiliselerin en kutsal kısmı olan bemaya denk gelen kısımda ve kilisenin zemin seviyesinin altında önemli dini kişiler için oluşturulmuş mezarlar kriptaları oluşturmaktadır. Dini açıdan önemli kişilerin mezarlarının bulunduğu yerler dindar kişilerce sonraki nesillere aktarılmak üzere kaydedilmiştir. Nitekim İsa peygamberin havarilerinden Petrus'un Roma'da daha sonraki dönemde oluşturulacak olan mezarındaki kemikler kendisi de din şehidi olan Papa Cornelius tarafından toplanmıştır.⁶⁰ Benzer bir durum Selanik'in koruyucu azizi Demetrios için de söz konusudur.⁶¹ İstanbul'daki Aziz İoannes Studios manastır kilisesindeki kripta en erken ve de haç biçimli olması sebebiyle de en ilginç örneklerden birini oluşturmaktadır.⁶²

Parekklesion

Kiliselere, inşa edildikleri tarihten sonra yapılan eklemeye ortaya çıkmış gömü amaçlı kısımlar olan parekklesionlar özellikle Orta Bizans döneminden sonra yaygınlaşmışlardır. Orta Bizans döneminde manastırların içine düştükleri maddi zorluklarla başa çıkmasını sağlamak amacıyla

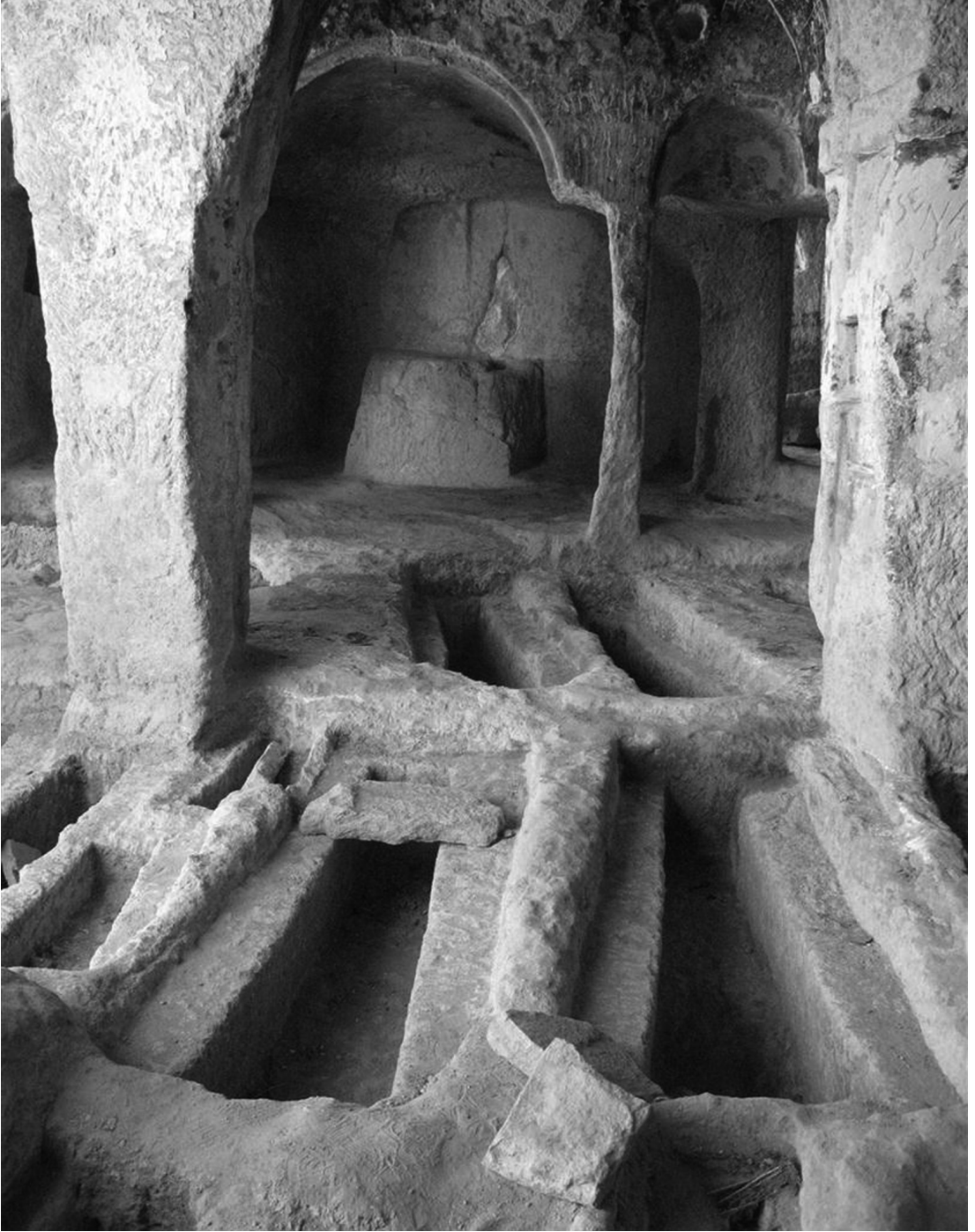
⁵⁸ Ursula Weissbrod, *Hier Liegt Der Knecht Gottes: Gräber In Byzantinischen Kirchen Und Ihr Dekor (11. Bis 15. Jahrhundert)*, Wiesbaden, 2003, s. 85-134.

⁵⁹ Anthony Cutler, "Arcosolium", *The Oxford Dictionary of Byzantium* vol. I, New York-London, s. 161.

⁶⁰ Nicola Denzey, *The Bone Gatherers: The Lost Worlds Of The Early Christian Women*, Boston, 2007, s. xii.

⁶¹ Charalambos Bakirtzis, "Pilgrimage to Thessalonike: The tomb of Saint Demetrios", *Dumbarton Oaks Papers*, 56, 2002, s. 182.

⁶² Alexander van Millingen, *Byzantine Churches In Constantinople*, London 1912, s. 53.

Resim 11: Kapadokya'dan kilise zemininde keşif mezarları

oluşturulan haristike sistemi uyarınca yaptıkları maddi destek karşılığında ayrıcalıklar elde eden vatandaşlar manastır kilisesine bitişik güney ve kuzey yönlerinde oluşturulan parekklesionlarda aile üyeleriyle birlikte gömülebilirlerdi.⁶³

⁶³ Halûk Çetinkaya, *İstanbul'da Bizans Dini Mimarisi (843-1204)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü, yayımlanmamış doktora tezi, 2003, s. 245.

Lahit-Yalancı Lahit

Lahit kullanımı önceki dönemlere göre çok azalmış imparatorluk ailesi üyelerinin mezarlarında bir ayrıcalık göstergesi olarak kullanılır bir hal almıştır. Kullanılan lahitlerin üzerlerindeki bezemeler erken dönem örneklerinde çok zenginken zamanla büyük sadeleşme olmuş ve Hıristiyanlığa ait işaretlerin ötesinde belirleyici olarak çok az bezeme yapılmıştır. Bunun bir sonucu olarak da porfir imparator lahitlerinin dahi kime ait oldukları belirlenememektedir. Aralarında Sarıgül gibi Erken Bizans dönemine ait olan az sayıdaki lahit İstanbul Arkeoloji Müzelerinde sergilenmektedir. Zamanla kilise içinde yapılan gömülerle beraber arcosoliumlar içinde üst ve yan kapaktan oluşan yalancı lahit uygulaması yaygınlaşmıştır. Bu türün en güzel örneklerinden biri ise yine İstanbul Arkeoloji Müzelerinde sergilenmekte olan Taşkasap lahtidir.

Kaya Oyma Mezar

Hıristiyanlık öncesi döneme ait çokça örneğin bulunduğu bu mezar tipinin birkaç farklı türü vardı. En iyi örneklerin görüldüğü Kapadokya'da manastır kiliselerinin kayadan oyulmaları sebebiyle bunların narteks olarak kullanılan kısımlarının zeminlerinde oluşturulan mezarlar tek kişilik olacak şekilde ve keşişler için yapılmışlardır. (Resim 11) Öte yandan sıradan vatandaşların gömüldükleri bu tip mezarlar da vardı. Bu türde kayaya oyulan mezarın kapağını oluşturan taşlar sıvanmaz daha sonra gömülecek olan aile üyelerinin mezarda yer kalmayacak şekilde gömülmelerinin ardından sıvanarak kapatılırdı. Ancak bundan sonra yeni bir mezar yapılırdı.⁶⁴

Arkeolojik alanda kullanılan tabir farklılıkları sebebiyle Yunanistan'da kaya oyma mezar türlerinden addedilebilecek mezarların bazılarında osteotheke denilmeye devam edilmektedir. Nitekim 1974 yılında Girit'te bulunan ve içinde otuzbeş kişinin gömülü olduğu tek bir mezara osteotheke denmiştir.⁶⁵

Kiremit-Tuğla Mezar

Özellikle taşrada fakir halk ve manastırlarda yaşayan keşişlerin gömülmesinde kullanılan mezar türü üst kısımları birbirine değecek biçimde yerleştirilen kiremit mezarlardı. Bunun yanı sıra az sayıda örneği bulunmakla beraber inşaat tuğlalarından yapılan döşemeyle dikdörtgen bir kutu şeklinde oluşturulan mezarlar da kullanılmaktaydı. Tuğla mezarlara daha çok Erken Bizans döneminde ve eyaletlerde rastlanırken kiremit mezarlar tüm dönemlerde kullanılmışlardır. Tuğla mezarın en yakın tarihte ortaya çıkarılan örneklerinden biri Kosova Ulpiana bazilikası yanındadır. Kiremit mezar türünün başka örneklerine ise Bithynia bölgesinde özellikle Uludağ'da sıklıkla rastlanılmıştır.

Hypogeum

Erken Bizans dönemine özgü mezar tiplerinden biri olan hypogeum'lar yeraltında oluşturulmuş raflı mezar odalarıdır. İçinde bulunan kişiler genellikle aynı aileden olup yalancı lahit türü mezarlara gömülürlerdi. Bu mezar odalarında Eski ve Yeni Ahit'e özgü sahneler bulunduğu gibi haç gibi dinsel işaretler de yer alırdı. Yakın zamanlarda İznik Hespikli ve Abdülvahap Tepesi ile İstanbul Taşkasap ve Silivrikapı'da bezemeli örnekleri bulunmuştur. İznik'teki örnekleri fresko bezemeliyken İstanbul Silivrikapı'da⁶⁶ bulunmuş örnekte ise kötü durumdaki freskoların yanı sıra kabartmalı Eski Ahit sahneleri de tasvir edilmiştir. (Resim 12)

Mausoleum

İmparatorlar Konstantinopolis'te 4. yüzyıldan 11. yüzyıl sonlarına kadar 12 Havari kilisesi,

⁶⁴ Nikoleta Pyrrou-Aris Tsaravopoulos-Catalin Ovidia Bojica, "The Byzantine Settlement Of Antikythira (Greece) In The 5th And 7th Centuries", *Acta Terrae Septemcastrensis*, vol. I, ed. Sabin Adrian Luca-Valeriu Sirbu, Sibiu, 2006, s. 225-226.

⁶⁵ H. W. Catling-D. Smyth-J.H.Musgrave-Glynis Jones, "An Early Christian Osteotheke From Knossos", *The Annual Of The British School At Athens*, vol. 71, 1976, s. 29.

⁶⁶ J. G. Deckers – Ü. Serdaroğlu, "Das Hypogäum Beim Silivri-kapı In Istanbul", *Jahrbuch für Antike und Christentum*, 36, 1993, s. 140-163.

Resim 12: İstanbul Silivrikapı hipojesi kabartmaları

bunun yanında bulunan iki yuvarlak mezar binası ile haç biçimli mezar binalarına gömülmektedirler.⁶⁷ Bu tarihten itibaren, yer kalmaması sebebiyle, manastır kiliselerine defnedilmişlerdir. Bu sebeple 11. yüzyıl sonrasında mausoleum kullanımı sona ermiştir.

Martirium

Hıristiyanlığın ilk ortaya çıktığı tarihten itibaren dini inancı sebebiyle öldürülen din adamları din şehidi, martir olarak anılmış ve onlara ait kalıntılar toplanarak hatıralarının yaşatılması için belli mekânlarda muhafaza edilmişlerdir. Ölen kutsal kişilere ait kemikler ya da diğer kalıntılar hemen hemen her zaman kadınlar tarafından toplanmıştır. Bunlar içinde maddi güce sahip olanlar topladıkları bu kalıntıları daha sonra ziyaret edilip gereken saygı ve önemi görmeleri için özel mekânlarda korumuş ve sergilemişlerdir.⁶⁸ İçinde din şehidi, martir bakiyeleri barındırması sebebiyle özel olarak inşa edilmiş bu tür yapılara martirium denilmiştir. Bunun en güzel örneklerinden biri Pamukkale yakınındaki Hierapolis antik kentinde Aziz Filippos için yapılmış olmaktadır.

Tonoz Mezar

Hıri Birkaç biçim ve boyutta karşılaşılan bu tür mezarlar genellikle kilise, özellikle de manastır kiliseleri yakınlarında görülürler.

a- En yaygın olan türü, üstü tonozla örtülü bir odacık içine yapılan münferit gömüdür. Zaman içinde burada gömülü kişinin akrabaları ya da manastırda yaşayan kişiler ise hemcinsleri de gömülüyor olabilirdi. Odacık şeklindeki bu mezara bitişik olarak genellikle ikinci bir mezarda bulunurdu. Bu tür gömünün yakın tarihlerde bulunmuş en iyi örneklerine Selanik⁶⁹ ve Ulpiana'daki mezarlıklarda rastlanır.

b- Kiliselerin ana mekânı (naos) içinde uzunlamasına bir tonoz içinde ölen kişinin bedeninin yere konulması suretiyle oluşturulan türdür. İstanbul'daki en iyi örnek Kariye'dedir.

c- Manastırlarda kalan erkek ya da kadınların ölümlerinin ardından gömülmelerine imkan veren üstü tonozla örtülü büyükçe bir odadır. Bu mekânlar alan darlığı sebebiyle defalarca kullanılmışlardır.

⁶⁷ Philip Grierson, "The tombs and obits of the Byzantine emperors (337-1042)", *Dumbarton Oaks Papers*, 16, 1962, s.

⁶⁸ Nicola Denzey, *The Bone Gatherers: The Lost Worlds Of The Early Christian Women*, Boston 2007, s. xii

⁶⁹ Euterpi Marki, *I Nekropole Tes Thessalonikes Stus Usteroromaikous Kai Palaiohristianokous Hronos*, Athina 2006, resim 56 a-b.

Resim 13: Petersburg Hermitage müzesinden Erken Bizans dönemi mezar taşı

bilinmektedir.⁷⁰ Olması gereken dini uygulama ve mezarların yönlendirilmesi söz konusu değilken tiyatro gibi kullanım dışı kalmış olan alanlar bu amaçla değerlendirilmişlerdir. Bu uygulamanın en iyi örneklerinden biri İznik tiyatrosundaki toplu mezardır. Tiyatro içinde gömülenlerin askerler olduğu anlaşılmıştır.⁷¹

Sonuç

Roma imparatorluğunda yaşanan değişimler halkın ölümü algılamasını etkilemiş bunun sonucunda bu dünyada biten ve diğer dünyada bazıları için yeniden başlayacak olan yeni hayat düşüncesi özellikle 4. yüzyıl sonundan itibaren eski dinlerin yerini Hıristiyanlığa bırakmasının ardından ölümle gelen uyku ve dindar ya da olmayan herkesin birlikte uyanacağı uyku olarak algılanmaya başlamıştır. Bu sebeptendir ki yaşam tarzı buna göre düzenlenmiştir. Bunun bir yanısıması olarak da mezarlarda önceki döneme görece bir sadelik hâkim olmuştur.

Kaynakça

- Adkins, Lesley-Adkins, Roy**, *Handbook To Life In Ancient Rome*, London, 2004.
- Andersen, Soren Fredslund-Strehle, Helle-Tengberg, Margareta-Salman, Mustafa İbrahim**, "Two Wooden Coffins From The Shakhoura Necropolis, Bahrain", *Arabian Archaeology And Epigraphy* 15, 2004.
- Angold, Michael**, "The Shaping The Medieval Byzantine City", *Byzantinische Forschungen* 10, 1985.
- Bakirtzis, Charalambos**, "Pilgrimage To Thessalonike: The Tomb Of Saint Demetrios", *Dumbarton Oaks Papers*, 56, 2002.
- Bernstein, Alan E.**, *The Formation Of Hell: Death And Retribution In The Ancient And Early Christian Worlds*, London, 2003.

Doğrudan Gömülme Ve Mezar Taşı

Alt orta ve orta gelir seviyesinde olan kişiler yapılan cenaze töreninin ardından genellikle haç biçiminde ya da Hıristiyanlığa dair başka şekillerle bezeli mezar taşlarıyla sınırı belirlenmiş mezarlara gömülürlerdi. Bu tür mezar taşları Roma'dan farklı olarak ölen kişinin tasvirinin bulunmadığı ama adının bahsedildiği sade taş eserlerdi. İlginç olan nokta ise çokça bulunması beklenen bu tür mezar taşlarının nadiren karşımıza çıkmasıdır. Eldeki örnekler de sıklıkla Erken Bizans dönemine aittir. Bu türün en iyi korunmuş olanlarının bazıları Niğde Müzesi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri ve İstanbul'dan götürülmüş olup Rusya St. Petersburg kenti Hermitage Müzesi'nde sergilenmekte olanlardır. (Resim 13)

Toplu Mezar

Özellikle salgın hastalık ve savaşların ardından koşullar elvermediği için olabilecek en çabuk mezar türüdür. Salgın hastalık sonrasında bazı sarnıçların kullanım dışı kaldığı ve buraların da toplu gömme işlemleri için kullanıldığı

⁷⁰ Michael Angold, "The Shaping The Medieval Byzantine City", *Byzantinische Forschungen* 10 (1985), s. 3.

⁷¹ Yılmaz Selim Erdal, "İznik Geç Bizans Topluluğunun Demografik Analizi", *VIII. Arkeometri Toplantısı*, Ankara 1993, s. 250.

Brown, Peter, *The Cult Of The Saints: Its Rise And Function In Latin Christianity*, Chicago-London, 1981.

Catling, H. W.- Smyth, D.-Musgrave, J. H.-Jones, Glynis, “An Early Christian Osteotheke From Knossos”, *The Annual Of The British School At Athens* vol. 71, 1976.

Clark, Gillian, “Bodies And Blood: Late Antique Debate On Martyrdom, Virginity And Resurrection”, *Changing Bodies, Changing Meanings: Studies On The Human Body In Antiquity*, ed. Dominic Montserrat, London-New York, 2003.

Clauss, Pascale, “Les Tours Funeraires Du Djebel Baghouz Dans L’histoire De La Tour Funeraire Syrienne”, *Syria* 79, 2002.

Cutler, Anthony, “Arcosolium”, *The Oxford Dictionary Of Byzantium* vol. I, New York-London.

Çetinkaya, Halûk, *İstanbul’da Bizans Dini Mimarisi (843-1204)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü, yayımlanmamış doktora tezi, 2003.

Daley, Brian E.S. J., “At The Hour Of Our Death: Mary’s Dormition And Christian Dying In Late Patristic And Early Byzantine Literature”, *Dumbarton Oaks Papers*, 55, 2001.

Davies, Jon, *Death, Burial And Rebirth In The Religions Of Late Antiquity*, London-New York, 2002.

Deckers, J. G.,-Serdaroğlu, Ü., “Das Hypogäum Beim Silivri-Kapı In Istanbul”, *Jahrbuch Für Antike Und Christentum*, 36, 1993.

Denzey, Nicola, *The Bone Gatherers: The Lost Worlds Of The Early Christian Women*, Boston, 2007.

Dorota Dutsch, “Nenia: Gender, Genre And Lament In Ancient Rome”, *Lament*, ed. Ann Suter, Oxford 2008.

Durukan, Murat, “Monumental Tomb Forms In The Olba Region”, *Anatolian Studies* vol. 55, 2005.

Durukan, Murat, “Dead Cult In Olba Region During Hellenistic And Roman Periods”, *Anatolia Antiqua*, XV, 2007.

Dutsch, Dorota, “Nenia: Gender, Genre And Lament In Ancient Rome”, *Lament*, ed. Ann Suter, Oxford, 2008.

Erdal, Yılmaz Selim, “İznik Geç Bizans Topluluğunun Demografik Analizi”, *VIII. Arkeometri Toplantısı*, Ankara, 1993.

Erasmus, Mario, “Among The Dead In Ancient Rome”, *Mortality*, vol. 6 no.1, 2001.

Gager, John G., *Curse Tablets And Binding Spells From The Ancient World*, New York-London 1999

Grierson, Philip, “The Tombs And Obits Of The Byzantine Emperors (337-1042)”, *Dumbarton Oaks Papers*, 16, 1962.

Harries, Jill, *Law And Empire In Late Antiquity*, Cambridge, 2004.

Hope, Valerie M., “The Treatment Of The Corpse In Ancient Rome”, *Death And The Disease In The Ancient City*, eds. Valerie M. Hope-Eireann Marshall, London-New York, 2004.

Hope, Valerie M., *Death In Ancient Rome: A Sourcebook*, London-New York, 2007.

Horsley, Richard A., “Spiritual Marriage With Sophia”, *Vigiliae Christianae*, vol. 33 no. 1, 1979.

Jensen, Robin M., “Dining With The Dead: From The Mensa To The Altar In Christian Late Antiquity”, *Commemorating The Dead: Studies Of Roman, Jewish And Christian Burials*, eds: Laurie Brink-O.P.-Deborah Green, Berlin-New York, 2008.

Kelly, J. N. D., *Golden Mouth: The Story Of Chrysostom-Ascetic, Preacher, Bishop*, New York, 1995.

Koch, Guntram, *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, çeviren: Zühre İlkelen, İstanbul, 2001.

Kortanoğlu, R. Eser, *Helenistik Ve Roma Dönemlerinde Dağlık Phrygia Bölgesi Kaya Mezarları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim dalı yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 2006

Köroğlu, Kemalettin, “Urartu Kaya Mezar Geleneği Ve Doğu Anadolu’daki Tek Odalı Kaya Mezarlarının Kökeni”, *Arkeoloji ve Sanat* 127, 2008.

Kyriakakis, James, “Byzantine Burial Customs: Care Of The Deceased From Death To Prothesis”, *Greek Orthodox Theological Review*, 19, 1974.

Majeska, George P., *Russian Travelers To Constantinople In The Fourteenth And Fifteenth Centuries*, Washington, 1984.

Marki, Euterpi, *I Nekropole Tes Thessalonikes Stus Usteroromaikous Kai Palaiohristianokous Hronos*, Athina, 2006.

Nock, Arthur Darby, “Cremation And Burial In The Roman Empire”, *The Harvard Theological Review*, vol. 25, no 4, 1932.

Olivetti, P., “Musical Features Of The Ritual Lament In Ancient Greece “, *Rosetta*, 2, 2007.

Pyrrou, Nikoleta-Tsaravopoulos, Aris-Ovidia Bojica, Catalin, “The Byzantine Settlement Of Antikythira (Greece) In The 5th And 7th Centuries”, *Acta Terrae Septemcastrensis*, vol. I, ed. Sabin Adrian Luca-Valeriu Sirbu, Sibiu, 2006.

Rocca, E.–Mirambet, F.-Steinmetz, J., “Study Of Ancient Lead Materials: A Gallo-Roman Sarcophagus-Contribution Of The Electrolytic Treatment To Its Restoration”, *Journal Of Materials Science*, 39, 2004.

Rush, Alfred C., “Death As A Spiritual Marriage: Individual And Ecclesial Eschatology” *Vigiliae Christianae*, vol. 26, no. 2, 1972.

Seidlmayer, Stephan, “The Rise Of The State To The Second Dynasty” *Egypt The World Of The Pharaohs*, editörler Regine Schulz-Matthias Seidel, Cairo, 2004.

Sheerin, Daniel, “St. John The Baptist In The Underworld”, *Vigiliae Christianae*, vol. 30, no. 1, 1976.

Taft, Robert, *The Great Entrance. A History Of The Transfer Of Gifts And Other Pre-Anaphoral Rites Of The Liturgy Of St. John Chrysostom*, *Orientalia Christiana Analecta* 200, Rome, 1975.

Taylor, Richard, “Arcosolium”, *Death And The Afterlife: A Cultural Encyclopedia*, Santa Barbara-Denver-Oxford, 2000.

Teteriatnikov, Natalia-Karpozilos, Apostolos, “Burials”, *The Oxford Dictionary of Byzantium* vol I, Oxford-New York, 1991.

Trumbower, Jeffrey A., *Rescue For The Dead: The Posthumous Salvation Of Non-Christians In Early Christianity*, Oxford, 2001.

Van Millingen, Alexander, *Byzantine Churches In Constantinople*, London, 1912.

Velkovska, Elena, “Funeral Rites According To The Byzantine Liturgical Sources”, *Dumbarton Oaks Papers*, 55, 2001.

Weissbrod, Ursula, *Hier Liegt Der Knecht Gottes: Gräber In Byzantinischen Kirchen Und Ihr Dekor* (11. Bis 15. Jahrhundert), Wiesbaden, 2003.

Wright, J. Edward, *The Early History Of Heaven*, New York-London, 2002.

Xydis, S. G., “The Chancel Barrier, Solea And Ambo Of Hagia Sophia “, *Art Bulletin* 29, 1947.

Yasin, Anne Marie, “Funerary Monuments And Collective Identity: From Roman Family To Christian Community”, *Art Bulletin* vol. 87 no. 3, 2005.